

СИНКРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ПОВЕДІНКОВОЇ ПРИРОДИ УКРАЇНСЬКОГО ЕКРАННОГО ГЕРОЯ

О. А. Пономаренко

Київський національний університет театру, кіно і телебачення
імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, Україна
alexadof@gmail.com

O. Ponomarenko

I. K. Karpenko-Kary Kyiv National Theatre, Cinema and Television
University, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0004-0673-108X>

О. А. Пономаренко. Синкретична сутність поведінкової природи українського екранного героя

Тематичне розкриття аудіовізуального продукту відбувається внаслідок максимальної кореляції проявленої поведінки екранних героїв та потужного емоційного відгуку в глядацької аудиторії. Створення ефекту психоемоційного «щеплення» відбувається за умови культурної синергії екранного видовища та емоційного світу глядачів. Безумовне тематичне співпадіння можливе як наслідок впізнаваності глядачем поведінкових реакцій екранних героїв на позасвідомому рівні. Це відбувається в результаті приналежності до спільної етнокультурної групи, до одного ціннісного кола. Одним із головних аспектів селекції поведінкових ознак є специфічна реакція, яку провокує в героя страх. Дослідження джерел виникнення страху, його природи та психофізичних трансформацій поведінки героя є ключовим завданням у процесі створення екранної історії. Українська культурна парадигма була сформована внаслідок синкретизму язичництва та християнства. Це створило певну лабільність у природі збудників страху. Залежно від рівня загроз, герой існує або на рівні інтелектуального самосприйняття, або вивільняє архаїчну самобутність.

Ключові слова: поведінка, екранний герой, психоемоційна реакція, християнство, язичництво, страх, конфлікт.

O. Ponomarenko. Syncretic essence of the behavioral nature of the Ukrainian screen hero

The purpose of the article is to investigate the dependence of the thematic impact of a screen work on the emotional sphere of the Ukrainian audience and the specifics of the behavioral manifestation of the screen hero. To determine the dependence of psychophysical reactions on the nature of fear. To determine the nature of the influence of syncretism of cultures on the formation of topics that concern the audience in Ukraine.

The methodology. The study of the behavior of the Ukrainian screen hero in the process of analyzing

Ukrainian screen works of the last 50 years. Determination of the dependence of heroes on the theme of the movie. Study of analytical works on the nature of human fear. Participation in specialized international conferences with reports on the topic. An experimental way of studying the relationship between the nature of fear and the palette of psychophysical manifestations of the performers' behavioral characteristics. A performance was staged with 15 actors and shown to the audience.

The results. The nature of emotional transformation as a result of the syncretism of the pagan and Christian paradigms was established. The impact of this on the creation of an adaptive defense mechanism in the form of active mimicry. Replacement of the authentic value culture with the borrowed one. Development of a psychological model of secondary nature in the self-perception of the vast majority of society as the basic one. Transformation of the types and scale of the impact of fear. The field of conflict was identified, which encourages the hero to return to authentic cultural values.

The scientific novelty. Using the analysis of the nature of fear to select the behavioral manifestations of on-screen heroes will create an opportunity to maximize the capture of viewer attention through recognizable themes.

The practical significance. The application of the proposed mechanism in the drama of screen works will stimulate Ukrainian film production as a result of increased demand for it among the audience. This, in turn, will have a quantitative, qualitative and profitable impact on the development of this art form.

Keywords: behavior, screen hero, psycho-emotional reaction, Christianity, paganism, fear, conflict.

Постановка проблеми. Резонансний час, що його проживає Україна, створює запит на появу нового архетипу екранного героя. Він має бути носієм духовних цінностей та поведінкових ознак, що відповідають нагальній емоційній потребі глядацької аудиторії та сприяти реалізації консолідаційної і компенсаторної функції

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

екранного видовища. Головним аспектом у селекції проявів поведінки українського екранного героя є синкретизм язичницького та християнського світогляду, який відбувся на теренах України. Наслідками заміщення автентичної самості запозиченим ціннісним світоглядом стали трансформаційні зміни в сприйнятті себе, розумінні базових понять людської сутності. Це ґрунтовно змінило характер українського героя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

К. Мурована в праці «Багатогранний герой — запорука творчого та комерційного успіху ігрового екранного твору», базуючись на працях Р. Маккі, Б. Снайдера, Л. Сегер, дослідила загальні аспекти створення характеру екранного героя. Головною думкою цієї розвідки є необхідність ґрунтовного дослідження біографії персонажа та потреба уникання кліше в реакціях героя. Ці аспекти важливі для формування героя. Проте для створення об'ємного правдивого характеру екранного персонажа замало автентичності мови та неочікуваних реакцій. Довіра виникає в момент впізнання унікального співпадіння сутності героя та глядача. Л. В. Єпик у праці «Українське героїчне кіно (кінець ХХ — початок ХХІ ст.)» дослідила тенденції в тематичному спрямуванні вектора розвитку українського «героїчного кіно» в контексті історико-політичних етапів розвитку незалежної України, лишивши поза увагою природу конфлікту, що є головним в мотивації героя діяти. Ґрунтовне дослідження Г. П. Погребняк авторського кінематографу другої половини ХХ — початку ХХІ ст. розкриває природу авторського кінематографу як відображення світогляду власне автора. Розвідка цікава діапазоном охоплених тем для занурення в ціннісний світ авторського кінематографа. Для можливості моделювання поведінкових ознак загальнознаного екранного героя як носія ментальної теми українського народу дослідження має тенденцію до узагальнення.

Мета статті — визначення головного конфлікту, що розкриває природу поведінки українського героя в аудіовізуальних видовищах; на базі дослідження синкретизму язичницької та християнської культурної орієнтації встановити зв'язок між природою страху як основного елемента збудження конфліктної природи екранної історії та специфіки поведінкового прояву

екранного героя; визначити вплив культурної трансформації, що її реалізовано в поведінці екранного героя, на формування актуальних в умовах сьогодення тем українського аудіовізуального мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сутнісна ментальність української нації зазнала синкретичного впливу двох полярних світоглядних парадигм: язичницької та християнської. Ця обставина спричинила фундаментальну трансформацію архетипів і стереотипів свідомості українців.

Природа екранного видовища зумовлена встановленням донорно-акцепторних стосунків між глядачем та екранним героєм: у результаті специфічного поведінкового прояву екранного героя (провокації інтуїтивного впізнання) відбувається збудження чуттєво-емоційних центрів глядача, унаслідок чого формується емоційний відгук (реакція). Кореляція процесу залежить від рівня тематичного «влучання». Специфіка цього виду взаємодії потребує точної селекції виражальних засобів впливу видовища на емоційний світ глядача. Це визначає необхідність аналізу історичного контексту формування колективної свідомості етносу. За словами професора С. А. Макаручука, «визначальною рисою історії людської цивілізації є те, що вона виникала і розвивалася у формі окремих, відмінних за способом життя, культурою, мовою, частково антропологією спільнот людей» (Макаручук, 2015, с. 43). Саме ця аксіома є вирішальною у визначенні векторів дослідження причинності проявлених поведінкових ознак екранного героя.

Визначальною подією біфуркації самосвідомості української нації стало знищення язичницької культурної парадигми та насадження християнської. Це спричинило колосальний резонанс і стимулювало мімікрійні процеси у свідомості та поведінці українців. Наслідки цих трансформацій впливають на формування світоглядної позиції українців і донині.

Користуючись емпіричними методами дослідження професор А. С. Лобанава у своїй праці «Особливості моральної свідомості соціальних об'єктів-мімікрантів» проводить спостереження трансформації поведінкових рис громадян

Радянського Союзу 80-х рр., аналізуючи явище супротиву тоталітарному впливу — дисидентства, як спосіб боротьби з мімікрією самосвідомості та відновлення власної автентики. Також в цій розвідці авторка проаналізувала трансформаційні зміни соціальної поведінки індивідумів часів становлення незалежності України в 90-х рр. минулого століття. Результати аналізу підтвердили гіпотезу, що «за умов кризових явищ, тобто порушення стабільної соціальної структури суспільства, її розбалансування, мімікрійні процеси набувають тотального характеру, поширюючись майже на всі сфери людської життєдіяльності: приватну (особистісну, сімейну) і суспільну (політичну, економічну, трудову, військову та інші)» (Лобанова, 2000, с. 315). Дослідження було продовжене в праці дослідниці 2016 року «Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників», у якій виконано аналіз подальшого процесу трансформаційних змін у соціальній поведінці суспільства мімікрантів у період історичного розвитку України, що зазнала військової агресії російської федерації у 2014 р.

Автор висловлює гіпотезу стосовно причини, що призвела до поведінкової трансформації культурної орієнтації українців, а саме — знищення засадничих ознак язичницької та штучне насадження християнської культурної орієнтації, яке стимулювало «адаптивний спосіб життєдіяльності (поведінки) соціальних суб'єктів, котрі в силу якихось обставин (криза, катастрофа, перебудова, революція тощо) незадоволені існуючою навколо них політичною та соціально-економічною ситуацією і змушені маскувати свої справжні інтереси, наміри, ціннісні орієнтації, вдаючись до найрізноманітніших засобів» (Лобанова, 2000, с. 316). Моделювання адаптивної поведінки відбувається за двома векторами: захисним та цілесюганням. Захисна модель «являє собою такий тип соціальної поведінки, за якої соціальні суб'єкти (ми їх назвали мімікрійними) свідомо, або несвідомо, на рівні інстинкту самозбереження, всупереч своїм ціннісним орієнтаціям підлаштовують власну поведінку під узвичаєні норми, які панують у даному соціальному середовищі» (Лобанова, 2000, с. 316). Подібна поведінкова модель притаманна для ситуації зовнішнього конфлікту індивідума та

середовища. Зазвичай це відбувається внаслідок безпосередньої агресії на психофізичну стабільність індивідума.

Природа внутрішнього конфлікту героя — зіткнення його бажань та дійсності, призводить до проявлення іншої адаптивної поведінкової моделі — мімікрії — цілесюгання (гараздування), «коли соціальні суб'єкти мімікранти (мімікранти активні) виробляють і утілюють в життя гнучкі та хитрі технології поведінки, що дають їм змогу, маскуючи свою справжню мету, яка суттєво різниться від суспільних настанов і вимог, досягти наміченого, за будь-яку ціну набути бажаного соціально значущого статусу, авторитету, успіху, слави, процвітання» (Лобанова, 2000, с. 316).

Визначальною ознакою успіху екранного твору є кількісне охоплення глядацької аудиторії, що неможливе без тематичного влучання в тригерні центри її сутності. Найбільших значень кореляція набуває у випадку співпадіння моделі проявленої поведінкової природи героя та впізнаваності мотиваційних причин його поведінки глядачами. Мається на увазі не усвідомлення на рівні інтелекту, а чуттєве резонування з вібраціями його самості.

Подібне явище можна спостерігати під час демонстрації екранного твору, що транслює тему, актуальність якої для глядацької аудиторії має максимальне значення в контексті сьогодення. Герої такої історії існують в природному для глядачів середовищі. Ментальні цінності, що виборюють персонажі, ідентичні глядацьким. Страх, які є збудниками тригерної реакції в емоційному світі глядача, мають архаїчну природу і безумовний відгук.

Саме трансформація формування природи страху, що відбулася під час заміщення світоглядних культур в українській нації, призвела до появи суспільства «мімікрантів». Домінантним у ньому стало відчуття власної вторинності стосовно сприйняття власної самості (Лобанова, 2016, с. 57).

Яскраве відображення такої зміни можна спостерігати на прикладах героїв міфопоетичних творів різних періодів створення. Так, найбільш знайомим, а, відповідно, максимально дотичним до суспільного самосприйняття серед архаїчних

героїв є Котигорошко. Це поведінкова модель воїна: щирий, сильний, поміркований, чесний, прямолінійний, правдивий. Ці якісні характеристики поведінкового прояву героя базуються на відчутті власних міці та правди. Відсутність страху, що загострював би рівень конфліктності, свідчить про цілковиту впевненість героя у своїх силах, у непохитності намірів, в ціннісних орієнтирах. Подібна поведінка притаманна героям з потужною еманациєю за умови невідривного зв'язку з джерелом сили. Саме це демонструє герой легенди-казки про Іллю Муромця, «що без перебільшення став головним символом епічного минулого Русі» (Конча, 2009, с. 121). Язичницька віра в силу святої землі наповнює життєвими силами героя в моменти найбільших випробувань, робить його волю незламною, а силу духу — непоборною (Іларіон (Огієнко І., митрополит), 1992, с. 87).

Саме зв'язок героїв української міфопоетичної спадщини язичницької доби дозволяє припустити, що парадигма віри того часу передбачала відсутність страху як інструменту потужного утиску волі. Це було сформовано внаслідок сукупності об'єктивних причин виживання: природних умов, різновиду господарської діяльності, способу передачі життєвого досвіду та навчання, необхідності боронити власні кордони та інтереси від природних стихій і людської агресії.

Історичні обставини, за яких існувало подібне світосприйняття, були внеможливлені амбіціями та бажаннями консолідації влади князем Володимиром.

Механізмом ідейного об'єднання стала обра-на ним християнська релігія. Таким чином, на територіях, що розвивалися власним природним еволюційним шляхом, запанувала чужорідна ціннісна модель. Природні умови Візантії були контрастні й жодним чином не корелювалися з реаліями життя українців. Силове насадження та загроза фізичного знищення, якої зазнали місцеві жителі під час проведення християнізації, призвели до появи та розвитку адаптивної мімікрії, що вплинула на трансформацію само-сприйняття індивідуума.

У культурних свідченнях це проявилось в докорінній зміні поведінкової природи героїв. Замість нестримних відчайдушів, безстрашних

воїнів, котрі долали зміїв або інших метафоричних істот з надлюдською природою, з'явилися малі та вбогі, слабкі та нездатні до самостійності персонажі. Прикладом можуть бути герої казок «Правда і кривда», «Мудра дівчина», «Убогий та багатий і дівка-чорнявка». Масштаб конфліктів героїв цих казок базується в площині матеріальних цінностей та їх еквівалентності відчуттю внутрішньої гармонії й щастя. Це свідчить про природу нагальних потреб і загальний рівень життя переважної більшості населення. За умов необхідності пристосовуватися до реалій, де відсутній чуттєвий зв'язок з джерелом енергії, а звична поведінка не надає можливості вижити та потребує трансформаційних змін, поведінка героя стає лабільнішою. Страх, як елемент творення конфлікту, набуває сили та потенціює різні захистні реакції в психофізиці людини, що набуває безпосереднього відображення в поведінкових моделях казкових, літературних, сценічних та екранних героїв, що демонструють нищість, підступність та лицемірство, хитрість, хтивість, пиху. Це проявляє глибинний особистісний конфлікт, зумовлений відсутністю чуттєвого опертя на автентичні культурні орієнтації.

Найбільший страх — страх невідомості. Він збуджує уяву та змушує героя діяти спонтанно та непередбачувано. Конфліктний вузол «бажання — страх» продукує широкий діапазон сюжетних ліній розвитку екранних історій, де герой демонструє моделі поведінки в ситуаціях, у яких його чуттєвий світ резонує з навколишнім. Це створює широку палітру екранних образів.

Висновки. Головним висновком дослідження є окреслення природи зв'язку успішності екранного твору (рівня глядацької уваги) від тематичного співпадіння учасників видовища. Можливість глибинного «занурення» в тему відбувається у випадку впізнавання глядачем в природі поведінки персонажа знайомі на безумовному, чуттєвому, несвідомому рівнях цінностей, які транслює екранний герой. Українська культура має синкретичну природу, що була сформована під впливом язичницької та християнської орієнтацій. Це призвело до появи суспільства мімікрантів, котрі застосовують з адаптаційною метою підміну, камуфляж, нашрування та трансформацію основних цінностей.

Це має безпосередній вплив на поведінкову особливість природи існування екранного героя. Одним з основних спонукальних інструментів у формуванні поведінкових реакцій екранного героя є страх. Конфліктний «вузол», який моделює природу страху в психоемоційному світі українського героя, є зіткнення бажання волі та рабської ментальності мімікрантів, що сформувалася під впливом синкретизму язичницької та християнської культурної орієнтації. Дослідження відкриває можливості для подальшого встановлення впливу механізмів заміщення

автентики запозиченими світоглядними орієнтаціями. У разі застосування цього дослідження в кіновиробництві є надія на появу нового українського екранного героя, чия поведінка створить прецедент для активного пошуку втраченої самості. Олесь Санін у своїй творчій діяльності демонструє перспективу успіху руху в цьому напрямку. Суспільний резонанс, що спричинив останній фільм режисера «Довбуш», свідчить про тотальну «спрагу» і гостру потребу в героях, що є взірцем самотутньої сили духу і величі волі.

Список посилань

- Єпик, Л. І. (2021). *Українське героїчне кіно (кінець XX — початок XXI ст.)*. СДПУ імені А. С. Макаренка.
- Іларіон (Огієнко І.; митрополит) (1992). *Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія*. Обереги.
- Конча, С. (2009). До питання про походження імені билинного героя Іллі Муромця (історико-географічний аспект). *Історико-географічні дослідження в Україні*, 11, 121–136.
- Лобанова, А. С. (2000). Особливості моральної свідомості соціальних об'єктів-мімікрантів. *DSpace Repository*. elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6208
- Лобанова, А. С. (2016). Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 5, 55–71.
- Макарчук, С. А. (2015). *Етнографія українців*. ЛНУ ім. І. Франка.
- Мурована, К. (2016). Багатогранний герой — запорука творчого та комерційного успіху ігрового екранного твору. *Екранознавство. Збірка науково-методичних статей*, 1, 49–55.
- Погребняк, Г. П. (2021). *Авторський кінематограф у художній культурі другої половини XX — початку XXI століття*. Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв.

References

- Iepuk, L. I. (2021). *Ukrainian heroic cinema (late XX — early XXI century)*. Makarenko State Pedagogical University. [In Ukrainian].
- Illarion (Ogienko I.; Metropolitan) (1992). *Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: a historical and religious monograph*. Oberehy. [In Ukrainian].
- Koncha, S. (2009). On the origin of the name of the epic hero Ilya Muromets (historical and geographical aspect). *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*, 11, 121–136. [In Ukrainian].
- Lobanova, A. S. (2000). Features of moral consciousness of social objects-mimics. *DSpace Repository*. elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6208. [In Ukrainian].
- Lobanova, A. S. (2016). Social mimicry in the conditions of crisis and hybrid war: the search for empirical indicators. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 5, 55–71. [In Ukrainian].
- Makarchuk, S. A. (2015). *Ethnography of Ukrainians*. Ivan Franko Lviv National University. [In Ukrainian].
- Murovana, K. (2016). A multifaceted hero is the key to the creative and commercial success of a screen work. *Ekranoznavstvo. Zbirka naukovo-metodychnykh statei*, 1, 49–55. [In Ukrainian].
- Pohrebniak, H. P. (2021). *Authorial cinema in the artistic culture of the second half of the XX and early XXI centuries*. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 18.04.2023

О. А. Пономаренко

аспірантка творчої аспірантури, викладачка, Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, Україна

O. Ponomarenko

Postgraduate Student of creative postgraduate studies, lecturer, I. K. Karpenko-Kary Kyiv National Theatre, Cinema and Television University, Kyiv, Ukraine